

OSMANLI MEMLEKETLERİNDE İLKOKULLAR VE UMUMİ MEKTEPLER AÇILARAK BU MEKTEPLERİN ÇOĞALTILMALARI VE ISLAH EDİLMELERİNE DAİR II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN BİR LAYİHA

İbrahim Caner TÜRK*

Öz

Lâyiha kelimesinin aslı Arapça lâiha olup, Türkçe'ye lâyiha olarak geçmiştir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'ya giden devlet adamlarının oraların gelişme sebepleri hakkında ve ülke meseleleri ile ilgili olarak hazırlayıp, tespit ve çözümler ifade edip, padişaha sundukları belgelerdir. Ele aldığımız lâyihanın kim tarafından sunulduğu bilinmemekle birlikte II. Abdülhamid'e yedi defa sadrazamlık yapmış ve eğitim yenilikleriyle ülkeye yaygın olarak çok sayıda yeni okul açılmasına vesile olmuş Mehmed Sait Paşa (1838-1914) tarafından II. Abdülhamid'e sunulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. İlgili layihaya göre eğitim alanında alınması kararlaştırılan tedbirlerden birisi de ibtidai mektepler inşası ve umumi mekteplerin artırılıp ıslah edilmesi olup, ibtidai mekteplerin inşası sureti ve öğretmenlerin maaş ve mekteplerin senelik masrafının tedarik edilmesi ve çocukların mekteplere devam zorunluluğunun sağlanması, tedrisatın teftiş altında bulundurulmasıyla eğitimin gelişeceği ifade edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Eğitim, Islahat, Layiha, II. Abdülhamid.

A PLEADING (LÂYİHA) TENDERING TO ABDÜLHAMİD II ABOUT OPENING ELEMENTARY SCHOOLS AND PUBLIC SCHOOLS IN OTTOMAN MOTHERLAND AND INCREASING THE NUMBER OF THOSE SCHOOLS AND REHABILITATING THEM

Abstract

The word 'lâyiha' is originally 'lâiha' in Arabic and it has passed as 'lâyiha' in Turkish. Those are the documents which were prepared by especially Ottoman statesmen, who went to Europe in the last periods of Ottoman, about development causes and country issues in Europe and which contain their detections and solutions. Though it isn't known who submitted the 'lâyiha' we discuss, it is most likely to be submitted by Mehmed Sait Paşa (1838-1914), who was the grand vizier of Abdülhamid II and who led to the opening of several new schools and educational innovations, to Abdülhamid II. One of the solutions decided in education according to the related 'lâyiha' was building primary schools and increasing and rehabilitating public schools, and it was stated that education would develop by means of building primary schools, supplying the salaries of teachers and yearly costs of schools, ensuring the children's' school attendance, and keeping the schooling under supervision.

Keywords: Ottoman Empire, Education, Rehabilitation, Lâyiha, Abdülhamid II.

* Yrd. Doç. Dr.; Erzincan Üniversitesi Üzümlü Meslek Yüksekokulu, icanerturk25@hotmail.com.

I. Giriş

Geleneksel Osmanlı Eğitim Sistemi

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim faaliyetleri, Selçuklularda olduğu gibi devletin görev alanı dışında tutulmuştu. Dinî bir vecibe ve hayırlı bir iş olarak düşünülen¹ ve Osmanlı fikir, kültür ve düşünce hayatında önemli bir rol oynayan eğitim kurumları, vakıflar yoluyla tesis edilmişti.² Vakıf sistemine bağlı olan bu okullara, devletin müdahale etmesi imkânsızdı. Dolayısıyla, idare şekli, öğretim usûlü ve dersleri vakfiyelerinde belirtilen bu müesseselerin, Avrupa'daki ilmî ve teknik gelişmeleri takip etmeleri ve kendilerini zamana uydurmaları beklenemezdi. Nitekim öyle olmuş ve imparatorluk yıkılıncaya kadar eski düzen ve zihniyetlerini devam ettirmişlerdir.

Geleneksel eğitim kurumları içinde sadece askeri eğitim ve yöneticilerin eğitiminin devlet eliyle yapıldığı Osmanlıda XVIII. yüzyıl yenileşme hareketleri arasına eğitimin de girmesiyle, eğitim ve öğretim işleri bir devlet görevi hâline gelmiş ve bir devlet politikası niteliği kazanmıştı.³

Modern Dönem Osmanlı Eğitim Sistemi- Eğitim Sisteminde Değişme- Gelişmeler

Modern anlamda eğitim-öğretim kuruluşlarının teşkilinde II. Mahmud'un kendisinden öncekilerden daha cesur ve şumüllü faaliyette bulunduğu görülmektedir. O, devletin eski gücüne batının teknik, ilim ve düşüncesinin elde edilmesiyle ulaşılabilineceği kanaatindeydi. Dolayısıyla devlet, medrese-mektep çekişmesinde tercihini mektepten yana kullandı. Bunu gören medrese ise, kabuğuna çekildi.⁴

Tanzimat Fermanı'nda her sahada reformlar yapılması istendiği hâlde eğitimden söz edilmemiştir. Ancak bu Tanzimatçıların eğitimle ilgilenmedikleri anlamına gelmez. Nitekim tasarlanan yenilikleri uygulayacak elemanlara gereksinimleri oldukça çeşitli eğitim kurumları açtılar. Ve bunları gerek nitelik, gerekse nicelik bakımından geliştirmeye çalıştılar. Böylece eğitim reformu giderek genel reformların ayrılmaz bir parçası oldu.⁵

¹ Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984, s. 15.

² Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, 2003, s. 83.

³ Akkutay, *age*. s. 16.

⁴ Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, *Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, 150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, s. 476. Cemil Öztürk, Arzu M. Nurdoğan, II. Mahmud Döneminde Osmanlı Eğitimi: Modern Türkiye'nin Eğitimsel Temelleri, Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan-Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları, Ankara, 2011, s. 1028-1029.

⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, s. 418., Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir, 2002, s. 148., Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 71., Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000, M.S. 2007*, Ankara, 2007, s. 157-159.

Yeni açılan okulların ihtiyaçları, eğitimin çok daha geniş kapsamlı teşkilatlandırılmaya ihtiyaç göstermesi sebebiyle 17 Mart 1857'de kabineye dâhil olan bir nazırın başkanlığında Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu. İlk nazırlığa Sami Abdurrahman Paşa, müsteşarlığa meşhur tarihçi Hayrullah Efendi tayin edildiler.⁶

1869 yılında ise uzun süren bir çalışmanın sonunda, maarif idare ve teşkilatını kanuni hükümlere bağlayan ve teşkilat yapısında önemli yenilikler yapan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlandı. İstanbul'da ve taşrada teşkilat düzenlendi.⁷

II. Abdülhamid döneminde, modern eğitim sisteminin bütün kademelerinde Tanzimat Dönemi'nde başlatılan reform girişimlerinin ciddi biçimde devam ettirildiği, eğitim sisteminin de daha da merkezileştirilerek kontrolün artırıldığı görülmektedir.

Nitekim 1876 Anayasası, zorunlu ve ücretsiz temel eğitimi, bir dereceye kadar modernize olmuş ve merkezileşmiş eğitim sistemi modelini teyit ediyordu.⁸ Okuma-yazma oranı bir önceki döneme göre üç kat artmış, ortaöğretimde birçok alanda okullar açılmıştır.

II. Abdülhamid rejiminin güçlenmesiyle birlikte devlet, eğitimde dinî ve otoriter değerleri vurgulamak suretiyle ayrılıkçı hareketlerle de savaşmaya çalıştı. Söz konusu gelişme Bâb-ı Âli'nin bundan böyle Müslüman nüfus üzerinde Osmanlı Devleti'nin ideolojik temellerini güçlendirmek üzere kullandığı eğitimde sosyal disiplinizasyon geleneğinin yeniden güç kazandığının bir belirtisiydi. Önceki on yıllarda esas olarak ibadet kuralları ya da geleneksel ahlakın öğretilmesi türünden daha genel İslami değerlerin aşılmasına önem verilirken, II. Abdülhamid devrinde bunlardan başka, siyasî ve dinî sadakatin başlıca kaynağı olarak halife-sultan ve siyasi ve dinî kimliğin yegâne birleştirici ögesi olarak İslam cemaati öne çıkarılmıştır. Devlet okul müfredatları 1880, 1891-1892, 1901 ve 1904 reformlarıyla söz konusu çizgide şekillendi.⁹

⁶ Faik Reşat Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 20., Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafî, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yayına hazırlayan: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, Ankara, 2002, s. 58., Kodaman-Saydam, *agm.*, s. 478.

⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1999, s. 22-23., Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, İstanbul, 2005, s. 146-149., Kodaman-Saydam, *agm.*, s. 479.

⁸ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, İstanbul, 2004, s. 216.

⁹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin-The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908 Islamization, Autocracy and Discipline*, çeviren: Osman Yener, İstanbul, 2010, s. 227-228., Akyüz, *age.*, s. 225-226., Fortna, *age.*, s. 290-297.

II. Layiha Kavramı

Arapça asıllı bir kelime olan lâiha “düşünülen bir şeyin yazı hâline getirilmesi” anlamına gelir. Osmanlılar lâihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır. Rapor mahiyetindeki lâihalar kendi içlerinde de birkaç gruba ayrılır. Bunların arasında belki en çok kullanılan ve en çok bilineni ıslahat lâihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslahatın bir kişi veya daire tarafından kaleme alınmış metni ve belgesidir. Osmanlı tarihinde bu tür birçok lâiha hazırlanmıştır. En meşhurları Tatarcık Abdullah Efendi, Koca Yusuf Paşa, Abdullah Birrî Efendi, Sâdullah Enverî, Fâik Paşa gibi şahıslar tarafından yazılmış olanlardır.¹⁰

Bu gruba giren ikinci lâiya tipi bir memuriyet veya teftiş sonrasında tespit edilen hususların kaleme alındığı belgelerdir. Bu tür lâihalar içinde yabancı bir devlet nezdine gönderilen memurların intibalarını bildirdikleri lâihalar da vardır. Mesela Yâver Süleyman ve Yüzbaşı Âsaf beylerin İran memuriyetleriyle ilgili lâihaları bunlardandır.¹¹

Üçüncü tip lâihalar bir mesele hakkında görüş bildirir ki bunlara örnek olarak Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Muahedesi ve gayri müslim tebaaya verilen imtiyaz fermanı hakkındaki itirazlara cevap mahiyetinde olan lâihası gösterilebilir.¹²

III. İlgili Layiha¹³

Ele aldığımız lâihanın kim tarafından sunulduğu bilinmemekle birlikte II. Abdülhamid'e yedi defa sadrazamlık yapmış ve eğitim yenilikleriyle ülkeye yaygın olarak çok sayıda yeni okul açılmasına vesile olmuş Mehmed Sait Paşa (1838-1914) tarafından II. Abdülhamid'e sunulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. İlgili layiha şu şekildedir:

Ahiren Rumeli vilayat şahanesince icrası mukarrer olan tedabir-i mükemmele cümlesinden birisi de mekatib-i ibtidaiyenin inşasıyla mekatib-i umumiyenin tezyîd ve ıslahı mevaddı mühimmesi olup gerek mekatib-i ibtidaiyenin suver inşaiyesiyle te-sis ve küşadı ve gerek muallimlerle muallimelerin maaşat ve mekatibin tabiilvuku' olan masarîf-ı seneviyesinin tedarik ve istihzarı ve etfalın mecburi olarak mekteplere devam ettirilmesiyle beraber emr tedrisatın teftişat mütemadiye tahtında bulundurulması ve bu babdaki keyfiyat ve teferruat-ı sairesi hakkında fi 27 Kanûn-u Sâni 316(9 Şubat 1901) tarihinde Maarif-i Umumiye Nezaret-i

¹⁰ Mübahat Kütükoğlu, “Lâiya”, *TDVİA*, Ankara, 2003, c. 27, s. 116.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Evrak Esası, Nr. 14-117-126-7 (Kütükoğlu, *agm.*'den naklen)

¹² Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Ankara, 1991, s. 76-83.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Maârif Nezareti Maruzatı (BOA. Y.PRK.MF.), 4/63(1320 L 19).

aliyesine takdim kılınan layiha-i acizanemden iktibas ve ilave suretiyle bazı tedabir ve mülahazat çakiranem bu kere saika-i sadakat ve ubudiyetle pişgah hakayık iktinâh ali-i cenabı eframilerine arz ve temhîd olunur.

Şöyleki Hicaz ve Yemen ve Trablusgarp vilayetleriyle Bingazi, Kudüs ve Zor Sancağı maada sair vilayat-ı şahane ile elviye-i müstakilede altmış bine karib kura mevcut olup nezaret-i müşarileyhimanın cedvelinde muharrer mekatibin adedine bakılınca kura-yı merkumanın heman nısfında mekteb olmadığı ve mekatibin en çoğu dahi kasabalarla şehirlerde mevcut idiği anlaşılmakta ve memalik-i mahruse-i şahanenin kaffesinde sıbyan mekteplerinin gerek hükümetlerce ve gerek halkça hiçbir zamanda nazar-ı dikkat ve itinaya alınmayarak ve ıslah idaresi ciheti düşünülmeyerek teessüf olacak bir halde yani ekser kurada mevcut mektepler temelsiz olarak toprak üzerine mebni dört duvardan veyahut duvarları ağaç ve tahtadan ibaret “kulübe” şeklinde ve hıfzıssıhha noktasından mekteb ittihazına gayri müsaid bir surette olduğundan binaenaleyh her karyenin cesamet ve etfalın kesret nüfusuna göre elli kişi istiab edecek vüsatta ve siyâk vahidede olmak üzere nezaret-i müşarileyhimaca bittersim vilayetlere gönderilecek resimler mucibince mekteplerin usul-i cedide ve kavaid-i sahihaya teban bina ve inşası mutlakü'l vücûb hükmündedir. İmdi vilayat ve elviye ile kazalar merkezlerinde maârif müdür ve memurlarının ve olmayan yerlerde memureyn hükümetten veya eşraftan bir zatın tahtı riyasetinde olarak istihdamı makar olan zevattan mürekkeb birer maârif komisyonları ve henüz teşkil olunmayan mahallerde birer darümuallimin ve darümuallimat teşkili ve mesela bir vilayette bin aded müceddiden mekteb yaptırılacak ve beher mektebin üçerbin kuruş sarfiyla inşası vücuda getirilecek olsa ceman üç milyon kuruşun sarfına lüzum görüneceğinden ve böyle külliyyatlı akçenin defaten tesviye ve itasına ise hali hazır hazine gayri müsaid bulunduğundan ve ahali-i kaza mekteplere muktezi keraste ve tahtaları ormanlardan kat' ve i'mal etmek ve kerpiç yapmak ve kireç yakmak ve taş taşımak ve ustaların yanlarında amelelik etmek gibi hizmetleri bizzat göreceklerinden ve yalnız ustalar ucuratıyla kiremid ve ekser ve cam gibi şeylerin i'tasına muktezi mebalığden nüfus başına onbeş-yirmi kuruş raddesinde pek cüz-i akçe isabet edip bunu da maalmemniye nakden vereceklerinden şu halde iki ve nihayet üç ay müddet inşaiye ta'yin ve tahdîd olunarak bu müddetler zarfında mekteplerin bu suretle ve resimleri mucibince meccanen ve ianeten ahali-i merkumaya inşa ettirilmesi ve ekser kura ve mahallat imamlarıyla müezzinleri muallimlik edebileceklerinden sairler yine tercihen evvel emirde bunların ve haricden talip olacak zukur ve inasdan evsaf matlubaya cami' olanların mezkur darümuallimin ve darümuallimatda okutturularak içlerinde ikmal müddet tahsiliye ile

ehliyetname alacakların şehri yüzellişer kuruluş maaşlarla mekteplere ta'yinleri ve etfale program mucibince okutturulacak kütüb ve resailin köylerden kasabalara gidülüb mübayaa ve tedarik edilmesi pek müşkül idüğünden teshilat lilmesaliha masarifi tabiiyesi hisse-i ianeden verilerek nezaret-i müşarileyhimaca tabi' ve temsil ve her vilayete lüzumu kadarının be's ve tebsil ile muallim ve muallimelere zimmet kayd ve sene nihayetinde hesabı rü-yet edilmek üzere bit-tevdi' meccanen etfale tevzi' ve i'tası ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin dördüncü maddesi mucibince her karye ve mahallenin cemaat-i umumiyesi tarafından hocaların üçürat-ı tedrisiyesi verilmekte ise de şehir ve kasabalar ahalisi şöyle dursun hele ahali-i kura saika-i cehaletle mekteblerin suret-i matlubada inşasıyla etfalin devam ve tedrisine bakmadıkları gibi en zengin bir adam çocuğunun tedrisi için ücret vermekten bil-imtina' hocalar terk hizmetle mektepleri aylarca kapalı tutmakta olduklarından ve bundan böyle de işbu üçürat-ı tedrisiye ahalinin rey ve ihtiyarına bırakılacak olursa mekteblerin aleddevam açık bulundurulup etfalin talim ve terbiyesi gayri-kabil idüğünden ba'dema muallim ve muallimeler maaşat ve mektebler masarifat-ı seneviyesinin te-min maksad edecek bir suret mutarrada ve muntazamada tedarik ve istihsali zımında tedabir atiyeden birisinin mevki' icraya vazı lazımedendir.

Şöyleki evvelen elyevm mekatib-i aliye masarifi karşılığı olarak alınmakta olan yüzde yarım hisse-i ianenin lüzumu derecesinde tezyîd miktar ile mekatib-i ibtidaiyenin maaşat ve masarifat-ı seneviyesine tahsis ve saniyen kura ve mahallat ahalisinden ziraat ve ticaret ve sanat ile me-luf olanların senevi hasılat-ı ziriyesiyle kar ve ticareti ve irad ve akarın mikdarı ve nukud mevcude itibariyle servet ve bar şayiası ve memureyn ve askerinin olanların maaşat-ı şehriyeleri kuyud-u resmîyeye bilmüraca tedkik ve ayrıca da tahkik olunarak herkesin tayin ve tezahür edecek derece-i servet ve iktidarına göre muallim ve muallimelerin bir senelik maaşatıyla mahrukat şitaiye ve ufak tefek şeylerin esmânına verilmiş indelhesab anlaşılacak mebalîğın tarh ve taksimi ve salisen beher hocaya şehri yüzelli kuruluş hesabıyla senevi binsekizyüz ve mektebin mahrukat-ı şitaiye vesair masarifatı için dahi altıyüz kuruluşki min-hays'il mecmu' ikibindörtüüz kuruluşun elli nüfusa bittaksim beher nüfusa haftada kırk para isabet edeceğinden bu vecihle muamele edilmesi ve fakat her şahsın isim ve şöhretiyle senevi hisselerine isabet edecek akçenin mikdarını mübeyyin defatirin komisyonlar tarafından bittanzim temhiri ve birer nüsha-i saniye ve masrûfasının kura ve mahallat muhtarı ve ihtiyar meclisi heyetine bittevdî' bunlar marifetiyle mektebler akçesinin senede iki taksit ile mikaten ve verenlerden defaten bittahsil mukabilinde ashabına matbu' eda tezkiresi verilmesi ve mebalîği müstahsilenin bila-tehir maârif komisyonları sanduklarına teslimi ve mah be mah maaşatın

tesviye ve i'tası ve işbu komisyonlara sanduk eminliği vazifesiyle de mükellef olmak üzere şehri ikiyüzellişer kuruluş maaşlarla mükeffil birer katip tayini ve bunların maaşat-ı seneviyesiyle senede iki defa komisyonlar heyetleri canibinden bil-intihab kura mekteblerini devr ve teftiş edecek zevata i'tası kararlaştırılacak ucuratın bir kazanın havi olduğu umum kura ve mahallati ahalisinden tevzian istihsalı hakkındaki tedabir sülûsan maruzadan birisinin ihtiyari ve bir de mekteplerde muallimlerle muallimeler tarafından hergün birer devam jurnalı tutularak talebe ve talibatdan bila-özü şeri üç gün mektebe devam etmeyen çocukların köylerde muhtar ve ihtiyar meclisine ve kasabalarda maârif komisyonlarına tahriren ve şifahen vukubulacak müracaat üzerine cebren mektebe devam edilmesi ve ademi devamın tekerrürü halinde velilerin olbabdaki nizamname ahkamına tevfikân te-dibleri suretiyle sıbyanın tahsil-i uluma mecbur ve mükellef tutulması ve her ay nihayetinde tanzim olunacak bir aylık devam jurnalının mensub oldukları komisyonlara gönderilmesi ve bu jurnallerle müfettişlerin verecekleri raporları üzerine komisyonlarca muamelat ve ta'kibat mukteziyenin icrası ve mektepler için kasabat ve kurada hali arsalar bulunarak bunların üzerine kahve ve han ve dükkan gibi irad getirecek ebniyenin iane suretiyle bil-inşa vücuda getirilmesi ve köylerin meralarıyla ihtitâblarına mahsus baltalıklar ekser kurada ihtiyaçlarından fazla olup bit-tahkik bulunabilecek fuzela-i araziye ile erbab-ı hamiyet ve servet canibinden terk ve teberru' olunacak arazinin tarla ittihaziyle icara suretiyle mezkur komisyonlarca zer' ettirilmesi ve vaktiyle mekteplere merbut olup hasılatı meşrut lehinde sarf olunmayan ve şunun bunun iyademe-i kitmânında kalan emlak ve akar evkafın iradıyla avarız parası ve evkaf münderise hasılatının bit-tahkik zahire ihracıyla zabtı velhasıl her yerin kabiliyet ve istidadına ve ziraat ve ticaret ve sanatına göre ianeten ne gibi irad ve akar tedariki kabil ve mümkün ise onların dahi vücuda getirilmesi hususlarının usul ittihaziyle mevki' fül ve tatbike vazı rehin tensib ali buyrulduğu takdirde saye-i maârifpiraya-i hazreti şehriyaride esnafa-i eser ikdamat ve inayat samiye-i cenab-ı fehâmetpenahileriyle maârif-i umumiyenin ruh tealisi olan mekatib-i ibtidaiyenin her bir karye ve mahallede bir müddet kalile zarfında kamilen bila-inşa tesisi ve küşad edileceği derkar bulmuş olmağla olbabda emrûferman hazreti menlehülemrindir. 6 Kanûn-u Sâni 318(19 Ocak 1903)

III. Layihanın Yorumlanması

Daha önce de gösterildiği üzere II. Abdülhamid döneminde, modern eğitim sisteminin bütün kademelerinde Tanzimat Dönemi'nde başlatılan reform girişimlerinin ciddi biçimde devam ettirildiği, eğitim sisteminin de daha da merkezileştirilerek kontrolün artırıldığı görülmektedir. İlgili lâyihadaki ıslah düşünceleri de bunu teyit etmektedir. Buna göre:

Hicaz, Yemen, Trablusgarp vilayetleriyle Bingazi, Kudüs ve Zor sancağı dışındaki vilayetler ile müstakil sancaklarda altmış bine yakın köy olup, nezaretin kayıtlarına bakıldığında bunların yarısında mektep olmadığı, mevcut mekteplerin çoğunun da kasaba ve şehirlerde olduğu anlaşılmakta ve sıbyan mekteplerinin gerek hükümetlerce ve gerek halkça hiçbir zamanda nazar-ı dikkate alınmadığı ve ıslahı düşünülmediği yine mevcut mekteplerin fiziki yapı itibarıyla sağlıklı olmadığı ve köylerin büyüklüğü ve öğrenci sayısına göre elli kişi içine alacak genişlikte ve aynı tarzda inşasının gerektiği aktarılmaktaydı.

Vilayet, liva ve kaza merkezlerinde maârif müdür ve memurlarının ve olmayan yerlerde memur ve eşraftan bir zatın başkanlığında birer maârif komisyonu teşkili ve henüz teşkil olunmayan yerlerde öğretmen okulları tesisi ve inşa edilecek mektepler için gerekli paranın hazinede bulunmamasından kaza ahalisinin bizatihi inşaya dahil olması ve diğer masrafların da cüzi bir meblağ tutacağından halk tarafından karşılanabileceği ifade edilmekteydi. İki-üç ay müddet zarfında mekteplerin gönderilen resimler doğrultusunda meccanen ve ianeten ahaliye inşa ettirilebileceği, köy ve mahallelerde imam ve müezzinlerin muallimlik edebileceği hariçten talip olanların da öğretmen okullarından alacakları ehliyetname ile yüz ellişer kuruş maaşla mekteplere tayin edilebileceği ifade edilmekteydi.

Öğrenciye okutturulacak kitap ve risalelerin köylerden kasabalara gidilip tedarik edilmesi müşkül olduğundan karşılığı hisse-i ianeden verilerek nezaretçe tabettirilip gönderilmesi ile muallimlere zimmetlenmesi ve ücretsiz öğrenciye verilmesi istenmekteydi.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin dördüncü maddesi gereğince köy ve mahalle cemaatinin hocaların tedris ücretini vermesi gereğine karşın bunun ihmal edildiği bunun hocaların hizmetlerini terk etmesine mekteplerin aylarca kapalı kalmasına neden olduğu, bunun böyle bırakılmayacağı maaş ve mektepler senevi masrafını temin edecek bir yol bulunması gereği ifade edilmekteydi. Bu noktada ilk olarak mekatib-i aliye masarifi karşılığı olarak alınmakta olan yüzde yarım hisse-i ianenin gerektiği derecede artırılması ve ibtidai mekteplerin maaş ve senelik masrafına tahsisi, ikinci olarak köy ve mahalle ahalisinden ziraat ve ticaret ve sanat ile işgal olanların senelik hasılatıyla gelirlerinden, yine memur ve asker olanların aylık maaşlarından derece-i servet ve iktidarlarına göre öğretmenlerin maaşları ve diğer masraflar için alınması, üçüncü olarak muallim ve okul masrafına karşılık gelen iki bin dört yüz kuruşun elli nüfusa taksim ve herbirine haftada kırk para isabet edeceğinden bu şekilde muamele edilmesi istenmekteydi.

Aynı şekilde her şahsın isim ve şöhretiyle senevi hisselerine isabet edecek akçenin miktarını açıklayan defterlerin komisyonlar tarafından tanzim edilerek mühürlenmesi, ikinci bir nüsha ve harcama listesinin muhtar ve ihtiyar meclisine verilmesi, bunlar marifetiyle ilgili akçenin senede iki taksit ile zamanında alınması, karşılığında eda tezkiresi verilmesi ve tahsil edilen miktarın maârif komisyonları sandukalarına teslimi ve aydan aya maaşın verilmesi, bu komisyonlara iki yüz ellişer kuruluş maaşla birer katip tayini, bunların yıllık maaşıyla, komisyonlar tarafından seçilecek köy mekteplerini teftiş edecek zevata verilmesi, kararlaştırılacak ücretlerin bir kazanın içerdiği umum köy ve mahalleleri ahalisinden toplanması istenmekteydi.

Sülûsan mekteplerde muallimler tarafından her gün devam jurnali tutularak özürsüz üç gün mektebe devam etmeyen çocukların köylerde muhtar ve ihtiyar meclisine ve kasabalarda maârif komisyonlarına yazılı ve sözlü olarak vuku bulacak müracaat üzerine zorla mektebe devam ettirilmesi ve devamsızlık devamı durumunda velilerin nizamnameye uygun olarak cezalandırılması suretiyle sıbyanın tahsile mecbur ve mükellef tutulması ve ay sonunda tanzim olunacak aylık devam jurnalinin ilgili komisyonlara gönderilmesi, bu jurnallerle müfettişlerin verecekleri raporları üzerine komisyonlarca muamelat ve ilgili takibatın yapılması, mektepler için kasaba ve köylerde boş arsalar bulunarak bunların üzerine kahve ve han ve dükkân gibi gelir getirecek binaların yardım suretiyle inşa edilmesi, köylerdeki mera ve boş arazilerin kiralanması suretiyle ektirilmesi, vaktiyle mekteplere bağlı olup başkasının kontrolüne geçmiş arazinin tekrar geri alınması, vakıf gelirleriyle avarız parasının alınması velhasıl her yerin kabiliyet ve istidadına ve ziraat ve ticaret ve sanatına göre ianeten ne gibi irad ve akar tedariki mümkün ise onların dahi vücuda getirilmesi gibi tedbirler alınması hâlinde ibtidai mekteplerin her bir köy ve mahallede kısa bir zaman zarfında yayılacağı ifade edilmekteydi.

IV. Sonuç

II. Abdülhamid dönemi eğitim modernleşmesi aynı yüzyılın devlet reformu sürecinin bütünsel bir parçası olarak görülmelidir. II. Abdülhamid dönemi eğitim modernleşmesinin gerçekleştirilmesi hayli zor olan hedeflerinden biri de genel eğitimin vilayetlerde yayılmasıydı. Abdülhamid rejimi taşradaki okulların ve maârif idarelerinin yaygınlaşmasına hayati derecede önem vermektedir.

Ancak imparatorluğun zaten zayıf olan malî kaynakları, Abdülhamid rejiminin bu denli kapsamlı boyuttaki eğitim politikalarının tutarlılıkla uygulanmasına bir engel teşkil etmiştir ve

söz konusu tedbirler ancak sınırlı düzeylerde başarıya ulaşabilmiştir. Bunun yanında II. Abdülhamid devri iyi veya kötü sonuçlarıyla birlikte uygulama devri olarak kabul edilebilir.

Kaynaklar

- Ahmed Cevdet Paşa. (1991). *Tezahir 1-12*. Ankara.
- Akkutay, Ü. (1984). *Enderun mektebi*. Ankara.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000, M.S. 2007*. Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Evrak Esası, (BOA. YEE), Nr. 14-117-126-7.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Maârif Nezareti Maruzatı, (BOA. Y.PRK.MF.), 4/63 (1320 L 19).
- Bilim, C. Y. (2002). *Türkiye’de çağdaş eğitim tarihi (1734-1876)*. Eskişehir.
- Cihan, A. (2004). *Reform çağında Osmanlı ilmiye sınıfı*. İstanbul.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi*. İstanbul.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde İslâm, devlet ve eğitim*. İstanbul.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı vakıf medeniyeti*. İstanbul.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara.
- Kodaman, B., Saydam, A. (1992). *Tanzimat devri eğitim sistemi. 150. Yılında Tanzimat*. Ankara.
- Kütükoğlu, M. (2003). *Lâyiha. TDVİA, 27*, Ankara.
- Mahmud Cevad İbnü’ş Şeyh Nafî. (2002). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*. (Yayına hazırlayan: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. Dilaver). Ankara.
- Öztürk, C., Nurdoğan, A. M. (2011). II. Mahmud döneminde Osmanlı eğitimi: modern Türkiye’nin eğitimsel temelleri. *Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan-Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*. Ankara.
- Sakaoğlu, N. (1993). *Osmanlı eğitim tarihi*. İstanbul.

- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Ookrasi ve disiplin-The modernization of public education in the Ottoman Empire 1839-1908 İslamization, autocracy and discipline.* (çev.: O. Yener). İstanbul.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye'de eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış.* Ankara.

احوال و امور و بیانات ...
 ایندیکه ...
 اولدو ...
 عیون ...
 عرصه ...
 شویله ...
 جدول ...
 شصت ...
 بیست ...
 مکتب ...
 نظام ...
 قصار ...
 قوی ...
 حقیق ...
 بول ...
 کس ...
 تو ...
 بما ...
 و اما ...
 مکتبه ...
 طبع ...

Osmanlı memleketlerinde ilkokullar ve umumi mektepler açılarak bu mekteplerin çoğaltılmaları ve ıslah edilmelerine dair II. Abdülhamid' e sunulan layiha

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Maârif Nezareti Maaruzatı (BOA. Y.PRK. MF.) 4/63(1320 L 19)

